

УДК 811.161.3:373.21:821.161.3

НАЗВА ПРЫПЯЦЬ У НАВУКОВАЙ І МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Ключавыя словы: *гідронім, паэтонім, метафара-сімвал, эпітэт, антрапамарфічная метафара.*

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці ўжывання з мастацкімі мэтамі назвы гідроніма Прыпяць. Высвятляецца, якія дадатковыя канатацыйныя адценні ў творах мастацкай літаратуры набывае гэты паэтонім, вызначаюцца сродкі мастацкай выразнасці, якія яго характарызуюць.

М. Kantsavaya

Mozyr State University named after I.P. Shamyakin

THE NAME OF PRIPYAT IN THE SCIENTIFIC LITERATURE AND FICTION

Key words: *hydronym, poetonym, metaphor symbol, epithet, anthropomorphic metaphor.*

This article discusses the use of a particular artistic objectives names Pripyat. Defines additional connotative meanings poetonym Pripyat in fiction. Determine the means of artistic expression.

*Прыпяць – адна з трох буйнейшых рэк з воднай сеткі Палесся. У навуковай літаратуры гідронім кваліфікуецца як правы прыток Дняпра, найбольшы па плошчы і воднасці, даўжынёй у 761 км (на тэрыторыі Беларусі яе працягласць больш за 500 км). Бярэ свой пачатак на Украіне, цячэ па тэрыторыі дзвюх абласцей нашай рэспублікі (Брэсцкай і Гомельскай). Плошча вадазбору складае 121 тыс. км², асноўная яго частка знаходзіцца ў Прыпяцкім Палессі. Найбольшыя з прытокаў Прыпяці справа: *Гарынь, Стыр, Убарць, Стаход, Ствіга, Славечна*; злева: *Пціч, Ясельда, Случ, Лань, Цна, Іпа*. Для басейна гэтай ракі характэрна вялікая забалочанасць, дрымучыя лясы, бяскрайнія балоты.*

Пра гідронім *Прыпяць* пісалі многія вядомыя пісьменнікі: Я. Колас, У. Караткевіч, У. Верамейчык, І. Навуменка, І. Мележ, В. Вольскі, Ф. Янкоўскі; вядомыя лінгвісты: Н. Багамольнікава [1], В. Жучкевіч [8], А. Рогалеў [13], В. Шур [15, 16] і іншыя. Так, Н. Багамольнікава ў манаграфіі “Гідронімы басейна ракі Прыпяць” [1] зрабіла спробу комплекснага апісання назвы ракі, растлумачыўшы на лексіка-семантычным і структурна-граматычным узроўнях звыш 5000 самых розных гідрааб’ектаў у яе басейне. У даследчыкаў няма да нашага часу адзінага погляду адносна паходжання яе назвы. Таму існуе некалькі варыянтаў. Так, В. Жучкевіч і У. Юрэвіч лічаць, што назва ўтворана ад слова *пріпечь* – пясчаны бераг, які не зарос кустоўем, дзе прыпякае сонца, тое самае, што і сучасны пляж [8, 308; 17, 219]. На думку А. Рогалева, *Прыпяць* – тая, што знаходзіцца побач з ракой *Пет*, бо ў аснове назвы ракі і яе прытока *Пціч* выяўляюцца старажатныя каранёвыя часткі *пц*, *пет* са значэннем ‘пашырэнне, расцяканне, распаўсюджанне’, а таксама прэфікс *пры-* [13, 30–31]. Народная этымалогія даводзіць, што назва гідроніма ўтворана ад наступных спалучэнняў: *пры(токаў) пяць, тройчы па пяць*, бо рака мае 15 асноўных прытокаў (9 з левага боку і 6 – з правага). *Прыпяцю* раней называлася толькі сярэдняя частка ракі ад *Пцічы* да ўпадзення ў яе *Ясельды*, а ў вярхоўях мела назвы *Пірок, Стаход, Струмень* [1, 11–12]. Прыпяцкае Палессе да пачатку перыяду меліярацыйных работ (канец XIX ст.) было краем шматлікіх і бяскрайніх балот, з амаль нерухомымі водамі рэк, з непраходнымі лясамі, што і забяспечвала паўнаводнасць і спакойную плынь ракі [1, 10]. Першыя этапы па асушэнні балот Прыпяцкага Палесся праводзіліся ў 1873–1989 гадах пад кіраўніцтвам генерала І. Жылінскі.

Ва ўсе часы *Прыпяць* адыгрывала вялікую ролю ў жыцці Палесся. Рака суднаходная, па ёй таксама сплаўляецца лес. В. Вольскі ў кнізе “Палессе” прыводзіць навукова-папулярнае апісанне гідроніма: “*Прыпяць – самы вялікі прыток Дняпра, самая вялікая і самая суднаходная рака*

Беларусі. Калі толькі не глянеш на Прыпяць, заўсёды ўбачыш то цеплаход, то рудавоз, то буксір, то катэр, то караван плытоў, то проста маторную лодку. У верхняй сваёй плыні яна, як і ўсе палескія рэкі, цячэ ў нізкіх пясчаных берагах. Пойма ў яе шырокая, балоцістая, няпэўная, з наплавамі і драбналесем.

Славутая рака спрадвеку мела і мае вялікае значэнне ў эканамічным жыцці не толькі Палесся, але і ўсёй нашай краіны. У старажытныя часы сплаўлялі па Прыпяці ў Кіеў плыты з карабельным і будаўнічым лесам, везлі на невялікіх судах смалу і дзёгаць. У Мазыр прывозілі з Кіева соль і розныя тавары, патрэбныя для насельніцтва Палесся. Прыпяць была ў тых часы адзіным надзейным шляхам, які звязваў Мазыр, Тураў, Пінск і іншыя палескія гарады з поўднем” [7, 161–162]. Ф. Янкоўскі таксама падрабязна піша пра раку, аздабляючы назву падрабязнасцямі, пра яе адметнасці: “Прыпяць, дзе над ёю з даўняй даўніны стаіць вёска Дараішэвічы, праз гоні-другія так мяняецца, што глядзіш – не падобная да сябе. Нечакана звужаецца, цячэнне нёманскае, левы бераг высачэзны і круты, а глыбіня ракі сем-восем метраў. Там ёсць і, хітруючы (памажы ім божа!), жывуць-ратуюцца судакі, ляшчы. Там і лясок над рэчкай. Абмінуць такую мясціну не было як” [18, 312].

У творах Якуба Коласа (аповесць “Дрыгва”, трылогія “На ростанях”) гідронім Прыпяць з’яўляецца метафарай-сімвалам нескранутай палескай прыроды. “Спакойна і павольна, як у зачарованым сне, утуліўшыся ў балоты, нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну. Не спяшаецца яна выносіць дабро палескіх балот. А яго так многа, што ўсё роўна, спяшайся не спяшайся, а гэтай работы ёй хопіць на доўгія гады. Можна і надзею страціла яна вынесці хоць калі-небудзь гэта мора цёмна-ружовай вады з неабсяжных балот Палесся, і з гэтай прычыны яна такая павольная і флегматычная” [9, 212]. Пры апісанні гэтай ракі пісьменнікі, прадаўжаючы народныя традыцыі, адухаўляюць гэты паэтонім, малюючы яго як жывую істоту. Сведчаннем з’яўляецца апісанне Прыпяці ў творах Я. Коласа, І. Навуменкі, У. Верамейчыка, І. Мележа. Так, Я. Колас захапляецца прыгажосцю і багаццем ракі. Яна павольная і флегматычная, а калі разгукіецца вецер “яна няветла пахмурнее, задрыжыць, затрасецца тысячамі хваль і сярдзіта шпурляе чаўны і чайкі-душагубкі ды голасна ўсклікае ў прыбярэжных чаратах, як маці ўскрай магіль, дзе пахаваны яе дзеці” [9, 212]. Для галоўнага героя аповесці “Дрыгва” дзед Талаша Прыпяць родная рака. Апісанне ракі аўтар будзе на кантрастывах: паўнаводная Прыпяць – сухадолы Дняпро. “Спакойна і павольна, як у зачарованым сне, утуліўшыся ў балоты, нясе Прыпяць сухадоламу Дняпру сваю багатую даніну” [9, 212].

Упершыню мастацкае апісанне Прыпяці было засведчана ў паэме “Прыпеіда” мясцовым аўтарам І. Неслухоўскім [16, 269], аднак гэкт паэмы, як пісаў П. Шпілеўскі, на жаль, згублены. У творах сучаснай мастацкай літаратуры Прыпяць – выразны паэтонім: ён у тэкстах набывае дадатковыя канатацыйныя адценні, назва часта метафарызуецца, выступае як сімвал Палесся, Радзімы. Такія онімы з’яўляюцца мастацкімі вобразамі, якія “ўмоўна перадаюць якую-небудзь думку, ідэю, перажыванне, яны выступаюць як адзін з відаў іншасказання і выкарыстоўваюцца ў літаратуры як своеасаблівы прыём мастацкага адлюстравання рэчаіснасці” [15, 24]. У творчасці паэта Уладзіміра Верамейчыка, якога вобразна называлі “адданым сынам Палесся, рыцарам Яе Вялікасці Прыпяці” [10, 4–5], Прыпяць таксама сімвал Радзімы. “З казармы з аўтаматам за спіной / Ішоў я у глухія каравулы, / Каб на Радзіме ў Прыпяці маёй / Вянкі дзяўчат-зямлячак не танулі” [3, 24]. “Закрываю вочы – вынікае / ля вясновай Прыпяці ралля. / І здаецца, што цябе гукіе / Родная далёкая зямля” [3, 88]. “У той край, дзе знайшоў і сябе і любоў” [3, 5]. “Клянуся Прыпяцю – маёй калыскай вечнай / І радасцю нязмеранай маёй... / Клянуся Прыпяцю... А Прыпяць, як Радзіма, / Адна – у свеце. І ў мяне адна” [3, 149]. Асабліва ён сумуе па роднай Прыпяці на чужбіне: “Закрываю вочы – вынікае / ля вясновай Прыпяці ралля. / І здаецца, што цябе гукіе / Родная далёкая зямля” [5, 23]. “Стракоча касілка / У парку “Рыўера”... / Я стаю і не веру: / Як быццам над Прыпяцю кос перазвон” [6, 37]. “Мне ў Сочы, / На вуліцы Руж, / Прыснілася / Родная вёска... / Забыў / Нібы ў казцы, якраз, / Што я не на Прыпяці – / Ў Сочы” [6, 47].

Зборнікі паэта “Прыпяць”, “Клянуся Прыпяцю”. Яны напоўнены любоўю да роднага краю, Палесся, бо для паэта Палессе – “той край, дзе знайшоў і сябе, і любоў” [3, 5]. Пісьменнік В. Макарэвіч адзначае, што для У. Верамейчыка “Прыпяць – другая маці пасля той, якая нарадзіла

і выхавала, яна яго юнацкае захапленне і першая па-маладому гарачая і апантаная любоў, яна ласка і пяшчота, радасць і расчараванне, мядовая слодыч і палыновая гаркота”. Большасць вершаў У. Верамейчыка – гэта “*гімн палескай прыгажуні Прыпяці*” [2, 200]. Як прасочана даследчыкамі, гідронім *Прыпяць* у зборніку “*Клюнуся Прыпяцю*” ў розных вершах паўтараецца 106 разоў, у тым ліку ў 13 загалоўках (“*На беразе Прыпяці*”, “*Салоўка над Прыпяцю свішча*”, “*Спраба белага верша аб Прыпяці*” і інш.).

Пісьменнікі ўжываюць трапныя эпітэты да назвы *Прыпяць*. Так, У. Верамейчык выкарыстоўвае наступныя: *дужая, светлая, залатабруйна, маладая, святочная, вольная, шырокая, мая, марозная, мілая, да скону любімая, новая, незгасальная, няўрымслівая, уладарная*, эпітэты-прыдаткі *Прыпяць-лекар, Прыпяць-краса, Прыпяць-рака*. Яны арганізуюць мову твораў, даюць больш поўнае і акрэсленае апісанне вобразаў. “*У Прыпяці маёй залатабруйнай – / Майго жыцця нязгасныя гады*” [3, 12]. “*Толькі Прыпяць між пальцаў цурчыць маладая*” [6, 64]. “*Будзь светлаю, як Прыпяць уладарная*. У. Верамейчык выкарыстоўвае ласкальныя назвы любімай ракі *Прыпяцень, Прыпятуха*, спецыфічныя аказіянальныя сінонімы-перыфразы *вечна напаятая струна, звышмагутны бяссонны насос*. “*Прыпяцень. Прыпятуха, да скону любімая Прыпяць! / Мы зрабілі няўключна з цябе / Звышмагутны бяссонны насос*” [4, 20]. Каралевай Палесся называе паэт *Прыпяць* у аднайменным вершы: “*Апошнюю рэчку хачу пераплыць / Не Лету, а Прыпяць*” [3, 21]. Паэт ужывае антрапамарфічныя метафары тыпу *шчабятуха, пняха, Прыпяць – маладая жанчына, каралева Палесся, велічная княгіня Палесся, спрацаваная стомленая жанчына, дзяўчына*. “*Як люблю я паказваць цябе сябрукам, Прыпятуха!.. / Прывячала ты нас, шчабятуха, пняха*” [4, 21]. “*Плыве Палесся каралева / У сны мае, у дні мае*” [3, 6]. Гэта адна з разнавіднасцей персаніфікацыі, наданне чалавечых уласцівасцей асобным прадметам жывой і нежывой прыроды: “*Непрыкметна Прыпяць спаць лягла / Спрацаванай, стомленай жанчынай. / Каб яна спакойна спаць магла, / З туманоў хтось коўдру ёй накінуў*” [3, 25]. “*Перад бураю Прыпяць наморшчыла твар*” [3, 5]. “*Шаптала мне Прыпяць...*” [3, 142]. “*Прыпяць усміхаецца дзяўчынай*” [5, 18]. Такія антрапамарфічныя метафары, як піша В. Старычонак, шырока выкарыстоўваецца ў розных жанрах вуснай народнай творчасці, байках, а таксама ў паэтычных творах” [14, 122].

У І. Навуменкі *Прыпяць* – рака маладосці, а *горад над Прыпяцю* – *Мазыр*, дзе прайшла частка яго юнацтва, калі пісьменнік працаваў у абласной газеце і пражыў 6 гадоў, немагчыма ўявіць без *Прыпяці*. Як інтэртэкстуальны прыём І. Навуменка ўслед за Я. Коласам паўтарае вызначальныя эпітэты да гідроніма *Прыпяць*: *спакойная, павольная*, а таксама *паўнаводная, разгневаная*. Адно з яго апавяданняў мае назву “*Прыпяцкая зона*”, у якім пісьменнік піша пра цікавы раён, размешчаны на поўдні Палесся, дзе “*паўнаводная і спакойная Прыпяць спяшаецца ў абдымкі да прыгажуня Дняпра*” [12, т.1, 389]. *Прыпяць* у яго персаніфікаваных апісаннях паўстае ў вобразе жанчыны: “*яна ўсміхнецца, ясна і прыветліва*”, а “*разгневаная Прыпяць высока ўздымае свае празрыстыя хвалі, кідаючы іх адна за другой на нізкія берагі...*” [12, т.1, 390]. Ён упамінае пра значэнне ракі ў жыцці людзей: “*людзі, якія пасяліліся тут [на Прыпяці – М.К.], высокіх сяганняў не маюць, жывуць з таго, што дае Прыпяць, лясы, палі, сенажаці – іх абрысы відаць адразу за ракой*” [12, т.2, 210].

І. Мележ не мог не ўгадаць у трылогіі “*Палеская хроніка*” пра роднае Палессе, раку, якая здаўна мела вялікае значэнне для палешукоў, пісьменнік маляўніча апісваў яе мясціны, любуючыся яе прыгажосцю, ужывае эпітэты “*рака-казка, легенда*”, “*вольная, загадкавая Прыпяць*”: *Ганна стала ўзірацца ў сіняватую смугу перад градою, выглядаць жаданую ясную паску, якая іншы раз на момант выблісквала з-за ўзвышша. Яна ўбачыла гэты цуд у той далёкі дзень, калі першы раз ехала тут. “Што ёто?” – здзіўлена шмарганула яна бацьку за рукаў. Бацька абыякава павёў позіркам: “А, рэчка... Прыпяць...” Ганна аж ускочыла: “Прыпяць?” Прыпяць – рака-казка, легенда! Яна той раз і засталася легендаю, загадкавая Прыпяць, – бліснула на міг прамяністаю паскай і знікла...*” [11, т.5, 262]. Было самотна дома Сцяпану Глушаку: “*Сніліся, як і часце, што ўжо ніколі не вернецца, паходы з юравіцкамі таварышамі на вольную Прыпяць, дзе так міла плюскоча вада каля берага, дзе так прыемна бярэ за лыткі вадзяны халадок*” [11, т.6, 42].

На падставе гідроніма *Прыпяць* у выніку трансанімізацыі ўзніклі іншыя анамастычныя адзінкі. Гэта загалюкі твораў мастацкай літаратуры: зборнікі вершаў У. Верамейчыка: “*Прыпяць*”, “*Клянуся Прыпяцю*”, асобныя яго вершы: “*На беразе Прыпяці*”, “*Салоўка над Прыпяцю свішча*”, “*Спроба беллага верша аб Прыпяці*”, “*Цеплаходы “Янка Купала” і “Якуб Колас” на Прыпяці*”, “*Прыпяць*”, “*Прыпяць і Мазыр*”, “*Клянуся Прыпяцю*”, “*Навальніца на Прыпяці*”, “*Тціч, Прыпяць, Славечна*”; нарысы В. Вольскага “*Восень на Прыпяці*”, “*Прыпяць*”; апавяданне І. Навуменкі “*Прыпяцкая зона*”; паэма І. Неслухоўскага “*Прыпеіда*”. Эргонімы – назвы прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый, таварыстваў. Так, у Мазыры ёсць гасцініца і рэстаран “*Прыпяць*”, магазіны “*Над Прыпяцю*”, “*Прыпяць-1*”, “*Прыпяць-4*”, “*Прыпяць-5*”, прыватнае вытворчае ўнітарнае прадпрыемства Гомельскага тлушчавага камбіната “*Прыпяць*” у Мазырскім раёне, СПК “*Новая Прыпяць*” у Столінскім раёне Брэсцкай вобласці, а з 1966 па 1986 быў саўгас “*Прыпяць*” у Нараўлянскім раёне. Назвы запаведнікаў: нацыянальны парк “*Прыпяці*” ў Петрыкаўскім раёне, газет: нараўлянская газета “*Прыпяцкая праўда*”, серыя магазінаў у Мазыры “*Прыпяці*”.

Назва-айконім *Прыпяць*, як і айконім Чарнобыль, успрымаюцца і як спецыфічныя *міфонімы* – негатыўныя сімвалы самай вялікай тэхнагеннай катастрофы, якая адбылася ў 1986 годзе на Чарнобыльскай АЭС, у горадзе *Прыпяць*, што побач з Чарнобылем. Цяпер айконім *Прыпяць* – назва закрытага горада-прывіда на Украіне, што ў некалькіх кіламетрах ад украінска-беларускай мяжы.

Такім чынам, у соцыуме, а таксама ў творах многіх беларускіх пісьменнікаў гідронім *Прыпяць* – гэта не толькі назва, якая ідэнтыфікуе самую значную водную артэрыю Палесся, а і як назва-сімвал роднага краю, крыніца і аб’ект захаплення, натхнення, павагі.

Літаратура

1. Багамольнікава, Н. А. Гідронімы басейна ракі Прыпяць: структурна-семантычныя тыпы матывацыі / Н. А. Багамольнікава. – Гомель: ГДУ, 2004. – 195 с.
2. Ваньковіч, А. І. сам ускаласіўся верш... (Палескія матывы ў творчасці У. Верамейчыка) / А. Ваньковіч // *Польмя*. – 2004. – № 1. – С. 199–203.
3. Верамейчык, У. Клянуся Прыпяцю: паэзія / У. Верамейчык. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 191 с.
4. Верамейчык, У. Ліхаўня: вершы / У. Верамейчык. – Мінск: Маст. літ., 1997. – 78 с.
5. Верамейчык, У. Люблю!: лірыка / У. Верамейчык. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 78 с.
6. Верамейчык, У. Яснасьць: вершы / У. Верамейчык. – Мінск: Маст. літ., 1978. – 80 с.
7. Вольскі, В. Палессе / В. Вольскі. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 322 с.
8. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии: словарь / В. А. Жучкевич. – Минск: Издательство БГУ, 1974. – 448 с.
9. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. / Я. Колас / рэдкал. В. Барысенка (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 8. Аповесці “На прасторах жыцця”, “Адшчапенец”, “Дрыгва”. – Мінск: Маст. літ., 1975. – 480 с.
10. Макарэвіч, В. Пад сяміколернай вясёлкай: нататкі пра жыццё і творчасць Уладзіміра Верамейчыка / В. Макарэвіч // *Роднае слова*. – 2001. – № 10. – С. 4–8.
11. Мележ, І. Збор твораў. У 10 т. / І. Мележ / рэдкал. Ю. С. Пшыркоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Т. 5. Людзі на балоце: раман з “Палескай хронікі”. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 415 с.; Т. 6. “Подых навальніцы”: раман з “Палескай хронікі”. – 1982. – 573 с.
12. Навуменка, І. Збор твораў: у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск: Маст. літ., 1982. – Т. 2: Аповесці і апавяданні. – 558 с.; Т. 1: Аповесці і апавяданні. – 1981. – 559 с.
13. Рогалев, А. Ф. Сцежкі ў даўніну: Геаграфічныя назвы Беларускага Палесся / А. Ф. Рогалев. – Мінск: Польмя, 1992. – 159 с.
14. Старычонок, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў: манаграфія / В. Д. Старычонок. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.
15. Шур, В. В. Слова ў мастацкім кантэксце: онімы, метафары: манаграфія / В. В. Шур, С. Б. Кураш. – Мазыр: УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2013. – 268 с.
16. Шур, В. В. Уласнае імя ў соцыуме і мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Інстытут радыялогіі, 2015. – 300 с.
17. Юрэвіч, У. Слова жывое, роднае, гаваркое...: дапам. для настаўнікаў / У. Юрэвіч. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 282 с.
18. Янкоўскі, Ф. Радасць і боль: апавяданні, навелы, мініяцюры / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 316 с.